

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Hångers kyrkogård och ödekyrkogård

*Hångers socken i Värnamo kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport, foto och ritningar: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Marita Axelsson

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2007

Innehåll

Inledning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	7
Sammanfattande beskrivning	9
Hångers kyrkogård	11
Händelsehistorik	13
Beskrivning av kyrkogården idag	14
Beskrivning av enskilda kvarter.	16
Kvarter A	16
Kvarter B	17
Kvarter C	19
Kvarter D	21
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet	22
Hångers ödekyrkogård	24
Referenser.	27
Tekniska och administrativa uppgifter	27

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Växjö stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2006 och det beräknas avslutas under år 2008. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna som är i drift samt ödekyrkogårdar. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

Den stiftsövergripande inventeringen syftar till att lyfta fram kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (genom kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. I möjligaste mån har också samfälligheternas eller församlingarnas egna arkiv använts. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från befintlig litteratur däribland hembygds litteratur. Äldre fotografier har också använts för att kunna tolka händelser i kyrkogårdens historia. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Växjö stift, respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrkogård görs en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande beskrivning av kyrkogården och samtliga kvarter. Vidare görs kulturhistoriska bedömningar över varje kvarter och en sammanfattande över hela kyrkogården där de kulturhistoriska värdena lyfts fram.

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representanter från Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings, Kalmars och Kronobergs län samt läns museerna i Kalmar och Växjö. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd som påverkar det kulturhistoriska värdet skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen. Varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandsson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Allmän kyrkogårdshistorik

Så gott som alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen. I de flesta fall betyder det att de är medeltida och efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de också fortfarande i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hör även stigluckan som både hade en symbolisk som praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick troligen i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjar förnyelsen under 1800-talets början men ännu i början av 1900-talet kan man se en typisk medeltida karaktär på många landsortskyrkogårdar. Förnyelsen börjar i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjuds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravingar innanför stadskärnan upphöra och begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Vidare skulle staten genom Överintendentsämbetet ansvara för att de blev prydligt och hälsosamt anlagda. Runt om i landet anläggs begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anläggs med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna.

Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgårdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga.

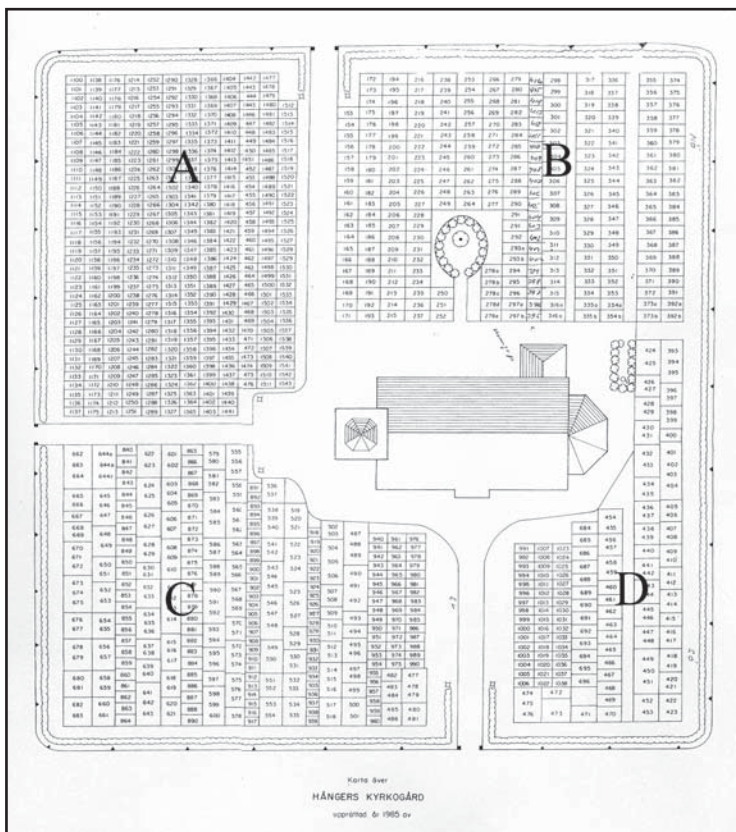
Trädkransen introduceras först på städernas begravningsplatser men når under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planläggs även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgårdningar och grusbäddar för att ersätta det med gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blir gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning. Till detta kommer också de muslimska områdena, som ännu främst förekommer på stadskyrkogårdarna.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas, nämligen skogskyrkogården. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922. Dessa präglas av friväxande träd ur det naturliga beståndet, endast sällan eller i begränsad omfattning planterade kultiverade träd.

Sammanfattande beskrivning

I Hånger finns en medeltida ödekyrkogård och en ny kyrkogård med kyrka från 1881 på två olika platser. Kring den senare ligger nuvarande sockencentrum med skola och församlingshem. Ödekyrkogården omges av en kallmur och har kvar sin gamla ängskaraktär med gravkullar och glest stående gravvårdar från främst 1600- och 1700-talen. Kyrkoruinen är markerad med stenar och ett kors och en ny klockstapel är rest. En rest sten kan markera en järnåldersgrav. Nuvarande kyrkogården är väl sammanhållen och omges av stödmur med smidesgrindar, trädkrans och häckar från tillkomsttiden. Grusgångar indelar kyrkogården i fyra kvarter, varav det nordvästra är en föga förändrad allmän begravningsyta medan de båda södra är köpegravskvarter som har ett markant inslag av resliga vårdtyper från förra sekelskiftet. Nordöstra kvarteret med en stor ek präglas av efterkrigstidens likartade låga vårdar. De grusbäddar, små grusgångar och gravhäckar som ursprungligen präglade stora delar av kyrkogården är nu borta och ersatta med gräs.

Aktuell gravkarta, kvartersbenämningen är författarens egen. Forsheda pastorats arkiv.

Hångers kyrka från 1881, ritad av arkitekt Emil Viktor Langlet i nyromansk stil.

Hångers kyrkogård

Kyrka och kyrkomiljö

Hångers socken ligger vid sjön Vidösterns västra strand, söder om Värnamo. Till stor del är det en skogssocken med visst inslag av mossmarker i norr och söder. Odlingsarealen är spridd, de enda sammanhängande ytorna finns i anslutning till den gamla kyrkbyn och kring Kylahovsån där stora utdickningsarbeten genomfördes på 1890-talet. Flera stenåldersfynd och en hällkista i anslutning till Vidösterns stränder vittnar om en tidig bosättning i bygden. Från järnåldern finns flera gravfält. Sockennamnet omnämns första gången i skrift 1299 som ”Hangor” och skall betyda just strandslutning. Sedan gammalt utgör Hånger i kyrkligt hänseende annex till Kärda. Emedan jordbruket var begränsat så fick man i historisk tid till ansenlig del försörja sig med hjälp av binäringar. En stor sådan var uppfödning av oxar. En annan var upptagning av järnmalm från den malmrika Vidöstern. En stor del av malmen transporterades under 1800-talet till det 1824 grundade Åminne bruk. I socknen finns det f.d. säteriet Kylehov, känt sedan 1400-talet och bl.a. innehaft av släkten Kyhle under 1600-talet. Resterna av den medeltida kyrkbyn Hånger ligger vid basen av ett näs ut i Vidöstern. Idag återstår endast några utskiftade gårdar och en ödekyrkogård. Sockencentrumet flyttades 1881 till en ny kyrkplats någon kilometer åt nordväst dit skola och andra funktioner lokaliserades. Järnvägen Värnamo-Åstorp, som invigdes 1899, kom att dras strax nordväst om den gamla kyrkbyn. Detta blev upphovet till ett mindre stationssamhälle med viss handel och industri. Järnvägen är idag nedlagd och bebyggelsen har främst prägel av ett villasamhälle från 1970-talet.

Hångers kyrkby ligger vid landsvägen mellan Värnamo och Dannäs där denna möter vägen från Hångers stationssamhälle. Kyrka och kyrkogård ligger direkt sydväst om vägkorsningen och upptar den räta vinkel som därigenom bildas. Kyrkogården ligger på en utjämnad platå, något högre än omgivningen. I söder är en asfalterad parkering och ett församlingshem. Denna byggnad är flyttad till platsen 1967 och uppfördes ursprungligen 1873 som folkskola. Det är en timmerbyggnad i 1 ½ plan med rödfärgad locklistpanel, veranda i snickarglädje och sadeltak med betongpannor. Källaren är delvis souterrängvåning. På platsen stod tidigare en småskola. På östra sidan bygatan ligger nuvarande skolan som utgörs av låga längor från 1980-talet med ljust fasadtegel och flacka sadeltak. Dessa föregicks av två i vinkel sammankopplade tvåvånings funkisbyggnader från 1940 med ljus puts. Vid kyrkogårdens norra sida, mellan denna och vägen mot Dannäs, är en långsmal gräsyta med friväxande björkar och ett minnesmärke från 1996 över malmfångsten i Vidöstern. Vid kyrkogårdens västra sida står en ekonomibygnad från 1984 med

rödfärgad lockpanel och sadeltak med betongpannor. I övrigt utgörs bebyggelsen av några spridda egna hem och villor från 1900-talet, liksom en mindre textilindustri. Omgivningarna utgörs till största delen av svagt kuperad terräng med blandskog.

Kyrkan från 1881 är uppförd efter ritningar av arkitekt Emil Viktor Langlet. Det är en salkyrka med polygonal absid i öster, sakristia i norr och torn i väster. Formspråket är nyromanskt med kraftigt markerad mittportal och rundbågiga muröppningar. Takgesimsen är framhävd genom rik profilering och nyttjande av oputsat gult tegel som bildar en kontrast mot de i övrigt vitputsade murarna. Gesimsen fortsätter runt tornkroppen. Kyrkan bär sadeltak och tornet en spetsig spira med kupor, krönt av ett förgyllt kors på kula. Taktäckningen utgörs av koppelplåt.

Kyrkogårdens historik

Hångers kyrkogård anlades efter kyrkans uppförande 1881 och färdigställdes 1883. Arbetet med bygget av stenmuren leddes av stenläggare Bergström från Hörle. För planteringarna, däribland den ännu bevarade trädkransen och häcken på muren, svarade länsträdgårdsmästare Sellberg i Jönköping. Kyrkogårdens sydvästra sida kom att upptagas av enskilda s.k. köpegravar med grusad yta, inramad av låga häckar, vilket syns på äldre flygfotografier. Dessa gravar köptes antingen för evärdelig tid eller för 50 år. Den norra sidan förbehölls allmänna gravar som var kostnadsfria och där de döda gravlades kronologiskt allt efter frånfälle. Alla är därmed ensamgravar. I allmänna kvarteret var det bara ett fåtal som försågs med gravvård och endast ett fåtal som försågs med grusbädd och häck. Kring sekelskiftet var gravvårdar ännu något dyrbart. Kyrkogårdens norra sida började nyttjas från väster mot öster. Medan den södra sidans gravrader inramades av grusgångar så utgjordes norra sidan av två stora gräsmattor. En stor del av sydöstra kvarteret förbehölls nämndemannen Jonas Johansson på Hånger Skattegård och efterkommande anförvanter samt innehavare av hemmanet, ”allt för evärdeligt”. 1964 förändrades kyrkogården radikalt. Alla grusbäddar på gravarna togs bort liksom häckarna och ersattes av gräs, varvid även kvarterens små grusgångar igenlades. Alla eventuella stenramar kring gravarna försvann likaså. Anledningen till detta var väl i första hand praktisk för att förenkla skötseln, men även kan den bero på tidens motvilja mot kyrkogårdarna som ”stenöknr”. Vid denna tid så hade bruket med allmänna gravar upphört sedan åtminstone ett decennium. Sannolikt var det 1964 som kyrkogården försågs med belysning, 2006 anlades en asklund i det gamla allmänna kvarteret.

Flygfotografier från omkring 1940. Kyrkogårdens södra del upptogs helt av grusgravar med häckinramning och grusgångar mellan raderna. Norra hälften som är allmän linje är helt tom i öster och har i väster bara spridda vårdar, samma som idag.

Händelsehistorik

1881-83

Nuvarande kyrkogården anläggs. Länsträdgårdsmästare Sellberg, Jönköping. Gamla kyrkogården övergivs och dess kyrka rivs. (JLST; Bengtsson 1994)

1938

Restaurering av ödekyrkogården. Røjning av buskage, resning av vårdar, nya grindar, utgrävning av kyrkoruin. Landsantikvarie Egil Lönnberg, Jönköpings läns museum. (JLST)

1952 Klockstapel på ödekyrkogården. Arkitekt Sten Ramel. (JLST)

1964

Igenläggning av grusbäddar och små grusgångar samt borttagning av häckar på nuvarande kyrkogården. (Bengtsson 1994)

2004

Föryngring av trädkrans kring ödekyrkogård. (JLST)

2006

Asklund anläggs på nuvarande kyrkogård.

Flygfotografi från 1940-talet.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Hångers kyrkogård är väl samlad till följd av att den aldrig utvidgats. Den har en rektangulär plan med kyrkan orienterad mot öster, placerad centralt i den östra hälften. Genom kyrka och gångar så indelas kyrkogården i fyra ungefär lika stora kvarter som här för enkelhetens skull benämns A-D. Med A avses det gamla allmänna kvarteret i nordväst, B det nordöstra, C det sydvästra och D det sydöstra. I anslutning till ingångar till kyrkogård och kyrka står några få strama lyktstolpar i svartmålat stål med runda klot av klarglas.

Omgärdning

Kyrkogården omges på alla sidor av en kallmurad stödmur från 1881-83, knappt en meter hög. Den består av stora oregelbundna granitblock, somliga kilade. Murens fyra hörn är rundade, vilket är särpräglade för kyrkogården. I väster står sju gravvårdar från 1902-28 av polerad svart granit lutade mot muren.

Ingångar

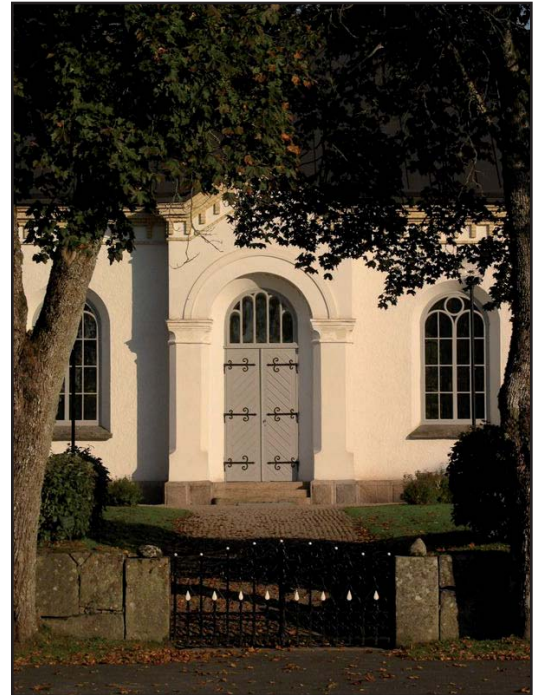
Kyrkogården har tre ingångar, en huvudingång i söder i linje med kyrkans mittport, en ingång i norr i linje med tornet och en i väster i linje med tornporten. Den södra och norra har ett likartat utförande och stammar från kyrkogårdens anläggning. De har smidda pargrindar med bandjärnsslingor, svartmålade med detaljer i vitt. De hänger på fyrkantiga granitstolpar. De sluttande gångarna från grindarna har på sidorna stödmurar. Den västra ingången har en tredelad smidesgrind från 1900-talet, vilken hänger på trästolpar. I övrigt flankeras ingången av två ursprungliga låga granitstolpar, vilka ej burit någon grind.

Vegetation

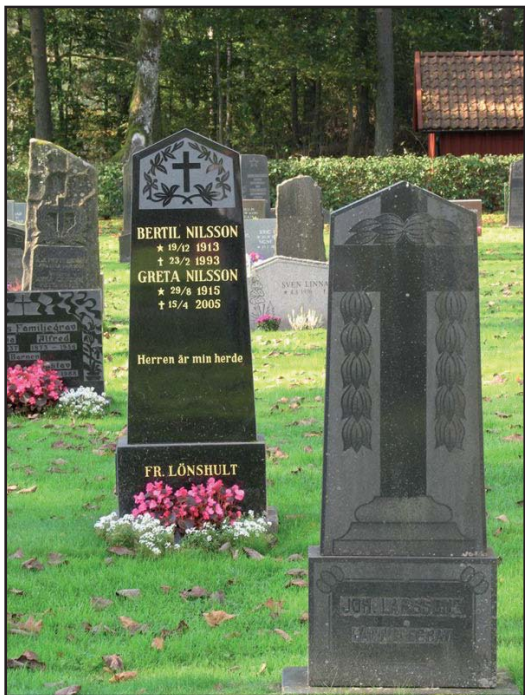
Direkt utanför kyrkogårdsmuren växer en tät och väl sammanhållen trädkrans av gamla resliga lönnar med inslag av alm. Med stor sannolikhet rör det sig om träd som planterades redan 1883. Ett par lönnar har ersatts av nya i det sydöstra hörnet. Ovanpå stödmuren växer runt hela kyrkogården en avenbokshäck, vilken kan skönjas även på fotografier från 1900-talets mitt. Norr om kyrkan växer en stor ek som betyder mycket för intrycket av denna del. I västra delen av allmänna kvarteret växer ett sorgeträd i form av en hängask.

Gångsystem

Från ingångarna löper breda, krattade grusgångar i rät vinkel, rakt fram till kyrkans ingångar. Därefter omsluter de hela kyrkan. Framför tornporten är en större grusad yta med ett par parkbänkar i väster. Tidigare fanns även grusgångar i de båda södra kvarteren.

Södra ingången till kyrkogården.

Resliga vårdtyper av svart granit från omkring 1900 på kyrkogårdens sydvästra del, ett utpräglat köpegravskvarter.

Låga gravvårdar från efterkrigstid, den främre och vårdarna i bakomvarande rad är av en typ som är mycket vanlig på kyrkogården. Den främre bär referens till Svenska missionsförbundets sångbok (Sv. Mfb.), vilket också är vanligt förekommande.

Gravvårdstyper

Kyrkogården speglar gravkonstens utveckling från det sena 1800-talet till idag. När kyrkogården anlades så var gravvårdstillverkningen industrialiserad och inte längre något hantverk. Framträdande är de stora gravvårdarna på de enskilda gravarna från förra sekelskiftet och mellankrigstiden. De äldre av dessa är resliga och har ibland form av en obelisk eller bautasten. Med bestämmelser om maximihöjder på gravvårdar under mellankrigstiden så blev formerna istället bredare. I båda fallen är de tydliga statusmarkörer, uttryck för sin tids individualism. Vanligaste materialet är polerad svart granit. Som regel hade dessa gravar en grusbädd, inramad av häck. I och med mellankrigstiden började fler och fler få råd att skaffa sig gravvård, vilket gjorde att en enklare och mindre vårdtyp blev vanlig, den låga rektangulära. Mellankrigstidens vårdar gavs ofta klassiserande drag som tempelgavel eller kolonner. Under efterkrigstiden blev vårdarna enklare i sina former samt mer och mer uniforma. Titlar användes mer sällan. Det begränsade utbudet av tillverkare under mellan- och efterkrigstiden, vilka ofta nyttjade samma kataloger, ledde till en viss scablonmässighet. En annan orsak till det något stereotypa utförandet var det framväxande folkhemmets betoning av kollektivet och även likheten inför Gud. Genomgående under hela 1900-talet har granit varit närmast allenarådande som material, under efterkrigstiden främst grå granit. Bland de allmänna linjegravarnas vårdar från det sena 1800-talet och 1900-talets första decennier återfinns flera intressanta gjutjärnsvårdar, varav några tillverkats av det närliggande Åminne bruk. Övriga vårdar är ofta småskaliga varianter av samtidens vanliga vårdar. Ibland är det bara en liggande liten granitplatta. Det var i det allmänna kvarteret som större delen av socknens befolkning fick sin sista vila. Inte sällan är de dock bara en liten platta, en s.k. liggare.

Beskrivning av enskilda kvarter

Kvarter A

Allmän karaktär

Kvarter A är det gamla allmänna kvarteret. Det utgörs av en sammanhängande gräsyta med ett trettiotal mycket glest stående vårdar, vända mot öster. I väster växer ett sorgeträd, kring vilket en asklund i form av kvadratisk yta med gatsten nu anlagts. Till denna ansluter en grusgång från söder.

Kvarter A, den s.k. allmänna linjen, har kvar sin ursprungliga karaktär med glest stående vårdar på kostnadsfria ensamgravar. Det stora flertalet hade inte ens råd med en vård. I bakgrunden är det rika köpegravskvarteret C och en nyanlagd asklund vid det stämningsskapande sorgeträdets.

Gravvårdstyper

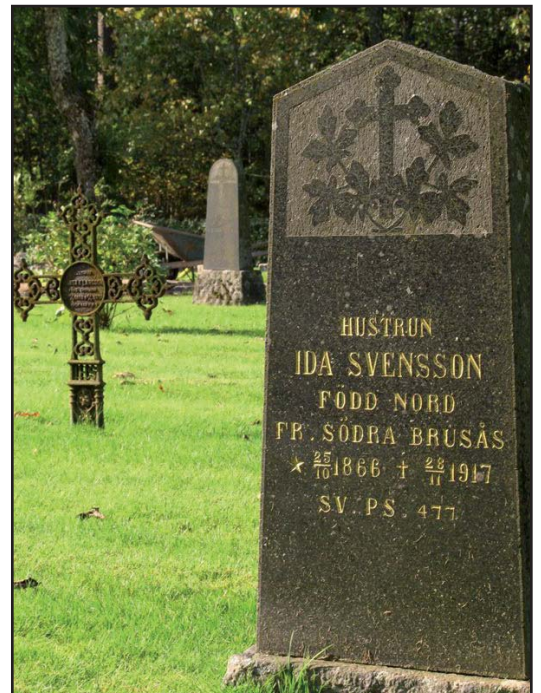
Kvarterets relativt få vårdar uppvisar en mångfald olika typer från 1888-1932. Alla står de som sig bör i kronologisk ordning. Särskilt intresse tilldrager sig åtta gjutjärnsvårdar. Tre resta ”hällar” från 1890-talet är gjutna på Åminne bruk. Båda sidor har inskription och dekor. En av vårdarna är enligt inskriptionen rest över en soldat som dödats av blixten. I övrigt rör det sig om ett par olika varianter av kors från 1892-1914. Några av dem är kraftigt rostangripna. En ovanligt påkostad vård i sammanhanget är också en ca 1,5 m h bautasten över en hemmansägare. I övrigt är det ganska småskaliga vårdar av vanligen svart granit, någon med rik polerad dekor. Formerna är ännu högre än de är breda. Ett fåtal vårdar är enkla små liggare av granit. Ett par stycken bär endast initialer och levnadsår. Yrkestitlar är inte vanliga på vårdarna, den enda förutom soldaten är smeden. Annars är titeln ”hustru” vanlig. Ovanlig är titeln ”hemmadottern” som syftar på en ogift kvinna som blivit kvar i hemmet. Ett par vårdar bär referens till Missionsförbundets sångbok (Sv. Mfb.) och vittnar om missionsrörelsen.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

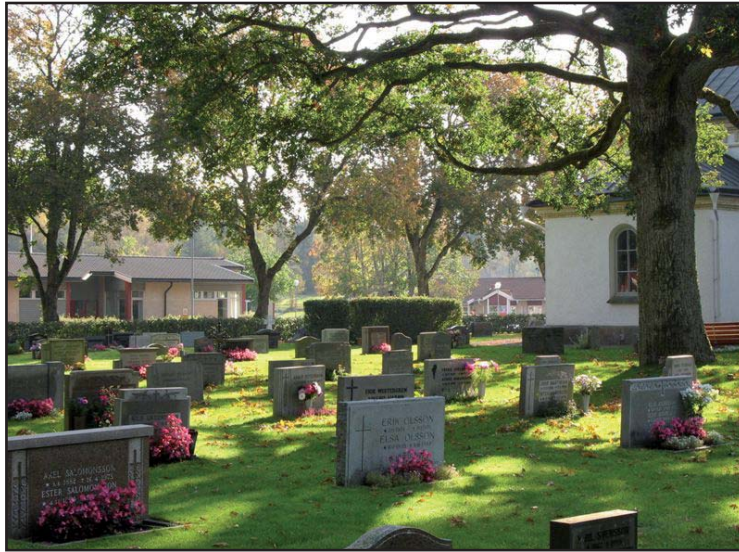
Det nordvästra kvarteret (A) är ett utpräglat allmänt kvarter med kostnadsfria ensamgravar från 1888-1932. Kvarteret är mycket välbevarat med sina mycket glest stående vårdar. Genom detta speglas det faktum att en gravvård ännu vid denna tid var en dyrbar sak som inte var självklar. De allmänna kvarteren på kyrkogårdarna minner om det stora flertalets historia, en historia som sällan har tagits tillvara på länets kyrkogårdar och ofta försvunnit nästan spårlöst. Av äldre flygfotografier kan utläsas att kvarteret i Hånger knap-

Gjutjärnsvårdar från sent 1800-tal utgör ett karaktäristiskt inslag i allmänna linjen och vittnar om närheten till Åminne bruk.

En av flera hustrugravar i allmänna linjen.

Kvarter B med likartade låga vårdar från efterkrigstiden, skuggade av en stämningsskapande ek.

dotter. Likaså lägger man märke till kyrkogårdens enda bevarade grusbädd med häckram från så sent som 1960. Från 1989 är ett smideskors som anknyter till äldre traditioner. Längst i väster finns sex ensamgravar med vårdar från 1941-48 som skulle kunna tolkas som en fortsättning på allmänna linjen från kvarter A.

Kulturhistorisk karaktär och bedömning

Det nordöstra kvarteret (B) har en helgjuten efterkrigstida prägel, vilket yttrar sig i raderna av likartade låga vårdar utan titlar. Genom dessa får man en bild av folkhemmets kollektivistiska ideal. Detta är en vanlig karaktär på svenska kyrkogårdar. Den övergripande uniformiteten har dock ett värde i sig och bör vidmakthållas, vilket innebär att nytillskott underordnas befintliga vårdars storlek och form. Vårdar med referenser till Missionsförbundet utgör historiska dokument som berättar om den andliga delen av socknens 1900-talshistoria. Dessa bör bevaras på plats, liksom fåtalet vårdar med titlar. En stor gammal ek betyder mycket för intrycket av hela nordsidan av kyrkogården.

Kvarter C

Allmän karaktär

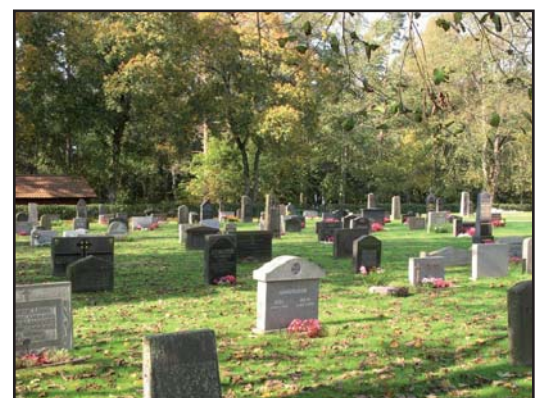
Kvarter C är kyrkogårdens sydvästra kvarter. Det består av 15 nord-sydliga rader vända mot öster. Gravvårdsbeståndet är blandat. Ursprungligen bestod hela kvarteret av grusgravar, alla nu gräsbesådda.

Originell granitkub från 1961 på major Leijonhielm och grevinnan Posse's grav.

Kyrkogårdens enda bevarade grusbädd är så sen som från 1960. Fyra år senare igenlades alla övriga grusbäddar.

Kvarter C har ett blandat bestånd av vårdar av olika storlek och ålder, flera är familjegravar.

Gravvårdar med titlar berättar om socknens 1800- och 1900-talshistoria. Ovan i förgrunden vård över en predikant och nedan över en banvakt, med SJ:s förgyllda emblem.

Två påkostade vårdar från omkring 1900, en bautasten och en pelare med urna, båda i den vanliga svarta graniten.

Gravvårdstyper

Kvarterets gravvårdsbestånd är blandat. Till antalet dominerar mellan- och efterkrigstiden låga vårdtyper. Men de äldre vårdarna blir genom sin storlek ett mycket påtagligt inslag. Den äldsta vården är från 1893 och försedd med Thorvaldsenbiskvin "Natten". Invid denna finns en liten vård av vit marmor från 1926 över den gravlagdes hustru. Den näst äldsta vården är en bautasten över organisten och folkskoleläraren Johannes Svensson med fru. Det tidiga 1900-talets vårdar är resliga och som regel av polerad svart granit. Vanliga typer är just bautastenen och obelisk. En ovanlig vård är den vinkelställda urnkrönta pelaren från 1914 på hemmansägaren J A Johanssons familjegrav. Vidare lägger man märke till den nästan två meter höga bautastenen från 1918 på hemmansägaren S G Svenssons grav. Från 1901 och 1905 finns två olikartade gjutjärnskors över två hustrur. Några exempel finns på mellankrigstidens låga men breda och kraftiga vårdar, vilka som regel hörde samman med en stenram. De enklare, låga vårdarna från 1930-talet och framåt är rikligt företrädde. Dessa är vanligen i svart och grå granit. Bland de äldre förekommer klassiserande detaljer och tidstypisk dekor som exempelvis oljelampsrelief. Senare är formspråket mer reducerat. Många av gravarna fram till 1950-talet är familjegravar och det är relativt vanligt med titlar. De titlar som finns är förutom ovannämnda: predikant, snickarmästare, lantbrukare, lärarinna, landstingsman och smed. En katalogvård från 1957 över en banvakt pryds med SJ:s förgyllda emblem och är den enda vård på kyrkogården som speglar järnvägsepoken. Fem vårdar bär referens till Missionsförbundets sångbok om minner om missionsförsamlingens stora roll i socknens 1900-talshistoria. Från 1980-talet och framåt har de igenlagda grusgångarna nyttjats för nya gravar. Bland vårdarna har man ofta nyttjat röd granit. Några av de äldre vårdarna har i sen tid återanvänts, varvid man vänt på dem eller huggit dem rena och gett dem ny inskription.

Kulturhistorisk karaktär och bedömning

Det sydvästra kvarteret (C) uppvisar en blandning av gravvårdar från kyrkogårdens anläggande fram till idag. Trots att de en gång heltäckande grusytor nu är borta så besitter kvarteret höga kulturhistoriska värden som kan förknippas med enskilda vårdar. Mellan- och efterkrigstidens låga vårdtyper är till antalet flest medan äldre vårdar ger historiskt djup åt kvarteret och genom sin reslighet ett dynamiskt intryck. De påkostade gamla vårdarna speglar förra sekelskiftets betoning av status och individ medan senare tiders låga vårdar ger en bild av folkhemmets kollektivistiska ideal. Här finns även mellanformer. De äldre vårdarna skall man söka bevara på plats. Kvarter C är ett utpräglad köpegravskvarter i kontrast till det allmänna kvarteret. Många av de äldre vårdarna bär titlar som berättar om socknens historia och viktiga personer i samhället. Dessa vårdar är därmed av ett högt kulturhistoriskt värde. Likaså finns ett värde i vårdar med referens till Missionsförbundet, från vilka man kan utläsa frikyrklighetens stora roll i socknen.

Kvarter D

Allmän karaktär

Med kvarter D avses kyrkogårdens sydöstra kvarter. Till sin östra del består det av fyra nord-sydliga gravrader vända mot väster. I den västra hälften saknas vårdar, med undantag för sydvästra hörnet. Ursprungligen var det även här grusbäddar till gravarna.

Kvarter D i kyrkogårdens sydöstra hörn med låga vårdar från mellan- och efterkrigstid.

Den i gravkonsten vanligt förekommande Thorvaldsenbiskvin "Natten" sitter infattad på kvarter C:s äldsta vård från 1893. Denna och liknande biskvier tillverkades under större delen av 1800-talet i Köpenhamn efter den berömde bildhuggarens förlagor.

Sydvästra delen av kvarter D har sedan kyrkogårdens anläggande varit förbehållet Hänger Skattegården och har påkostade vårdar från 1885-1985.

Exempel på låg vård med flyglar, som ursprungligen varit samkomponerad med en grusbädd och nu ger ett något stympat intryck.

Gravårdstyper

Kvarterets äldsta vårdar står i sydvästra hörnet, vända mot öster och är alla knutna till Hånger Skattegård. Äldst är två vårdar över två makar. Den ena är rest 1885 över hustrun Johanna Jonsdotter och bär en marmorplatta. Den andra är en flat obelisk över maken, nämndemannen Jonas Johannesson, från 1899. Båda är av grå granit. Övriga två från 1920-talet är över två söner och hemmansägare, den ena en två meter hög bautasten som antagligen är kyrkogårdens största vård. Nämnda vårdar speglar forna tiders namnskick. Invid dessa står en meterstor kub av polerad röd granit från 1985 över fil. och tekn. Dr. H Wesemeyer och kemisten O Ekstrandh, likaså från Skattegården. Vårdarna i raderna i öster utgörs helt av låga vårdtyper från 1931-49. De flesta är av svart granit. Några är exempel på de breda, påkostade vårdar som kom i och med bestämmelser kring maximihöjd. Det stora flertalet är dock av den vanliga rektangulära formen. Ett fåtal modeller av dessa återkommer ofta. Det är vanligt med klassiserande drag som pilastrar och frontoner. En av de mer påkostade vårdarna är från 1938 över en kyrkovård med fru, den är vid sidorna försedd med poster som bär brinnande urnor. En vård som sticker ut är ett vitt marmorkors. Fem vårdar i kvarteret bär referens till Missionsförbundets sångbok, vilket vittnar om missionsrörelsens stora roll i socknen. Grundaren av Hångers missionskyrka, predikant Johan Westberg ligger även begravd här. Familjegravar och titlar förekommer i viss utsträckning. Titlarna är förutom redan nämnda: hemmansägare och mjölnare.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Det sydöstra kvarteret (D) består av två olika delar. Det sydvästra hörnet med några påkostade äldre och yngre vårdar som kan knytas till en bestämd gård. De äldre av dessa besitter ett högt kulturhistoriskt värde och är viktiga för kvarterets historiska djup. Därför skall de söka bevaras på plats. Raderna av låga vårdar längs östra kyrkogårdsmuren speglar den förändring i gravkonsten som skedde under mellankrigstiden med minskat fokus på individen och därmed följande bestämmelser om maximihöjd på vårdarna. De titlar som ändå förekommer ger dock aktuella vårdar ett särskilt historiskt värde. Det samma gäller vårdar med referens till Missionsförbundet, en rörelse som präglat socknens 1900-talshistoria. Sådana vårdar är det av vikt att bevara på plats.

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet

Hångers kyrkogård är samtida med kyrkan, vilken uppfördes på ny plats 1881. Från denna tid härrör den omgivande stödmuren med rundade hörn och trädkransen liksom ingångarna med smidesgrindar i norr och söder. Från ingångarna leder raka grusgångar fram till kyrkan. Detta ger tillsammans intrycket av en traditionell landsbygdskyrkogård. Eftersom alla de grusbäddar som ursprungligen upptog kyrkogårdens södra hälft nu är igenlagda är det desto viktigare att vidmakthålla gruset på gångarna. Grus har en minst hundraårig tradition på landets kyrkogårdar. Kyrkogården är aldrig utvidgad och utgör därmed en väl sammanhållen enhet. Kyrkogårdens södra hälft har varit förbehållen enskilda köpegravar medan den norra hälften använts som allmän gravyta, en uppdelning som tidigare var än tydligare. I de båda södra kvarteren ser man idag en blandning av gravvårdar från 1880-talet till idag, alla i raka rader. De resliga äldre vårdarna är viktiga att bevara på plats eftersom de ger ett historiskt djup och en dynamik åt kvarteren. De speglar också sin tids ståndssamhälle där individens status skulle markeras. Detta i kontrast mot efterkrigstidens enhetligt låga, rektangulära vårdar, vilka helt präglar kyrkogårdens nordöstra kvarter. De ger istället en bild av folkhemmets kollektivistiska ideal. Ur kulturhistoriskt perspektiv är det nordvästra kvarteret mycket värdefullt. Det är det allmänna kvarteret, vilket förändrats föga. Kännetecknande är de mycket glest stående vårdarna från 1880-talet till 1930-talet på några av ensamgravarna. Detta vittnar om att relativt få vid den tiden hade råd med en vård av beständigt material. De allmänna kvarteren står på kyrkogårdarna för det stora flertalets historia långt in på 1900-talet. Men detta är en historia som sällan tagits tillvara, varför det idag är ovanligt med så här enhetligt bevarade allmänna kvarter. Därmed sagt att även kvarterets tomma ytor förmedlar en historia. Med avsikt på vegetationen finns på kyrkogårdens norra del en stor gammal ek och ett sorgeträd som står för höga stämningsskapande värden.

Bland de äldre gravvårdarna finns en del typer som har ett särskilt konsthistoriskt intresse. Detta gäller i första hand de relativt många gjutjärnsvårdarna, varav några kan knytas till det närbelägna Åminne bruk och därmed även får ett starkt lokallistoriskt värde. Ännu under mellankrigstiden var det vanligt med titlar på vårdarna. Dessa vårdar utgör historiska dokument som berättar om viktiga personer och yrkesroller i en gången tids samhälle. Ett stort antal vårdar bär referens till Missionsförbundets sångbok och vittnar därmed om den stora förankring väckelsen fick i socknen kring förra sekelskiftet och dess betydelse under 1900-talet.

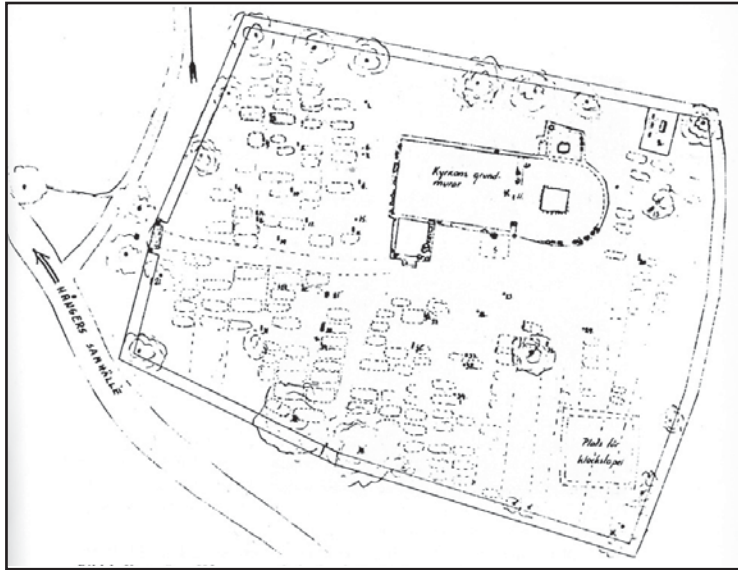
På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Stödmurar, smidesgrindar, trädkrans och grusgångar är viktiga att bevara som väsentliga delar av kyrkogårdens utformning.

- Äldre vårdar (fram till 1940) och vårdar med titel eller referens till Missionsförbundet utgör betydelsefulla delar av respektive gravkvarter och det är därför av vikt att bevara dem på plats. Gjutjärnskorsen skall finnas med på kyrkans inventarieförteckning.

- I möjligaste mån bör det gamla allmänna kvarteret fredas för nytillskott.

Planritning av ödekyrkogården, upprättad av landsantikvarie Egil Lönnberg i samband med restaureringen 1938. Gravkullarna är utmärkta.

Hångers ödekyrkogård

Miljö

Ödekyrkogården ligger strax sydost om Hångers samhälle, en tätbebyggelse av villor från främst 170-tal. Väster om ödekyrkogården är en öppen gräsplan. Mot övriga sidor stöter mindre åker- och hagmarker som åt sydost avgränsas av ett skogsbälte. En mindre väg löper längs ödekyrkogårdens södra sida. På andra sidan denna befinner sig Klockargården som är den enda resten av kyrkbyn. Framför kyrkogården står ett par bänkar och en informationsskylt med spåntäckt sadeltak.

Kyrkogårdens historik

Ödekyrkogården har medeltida ursprung, från denna tid stammar sannolikt två gravstenar. Några restar stenar skulle kunna indikera ett järnåldersgravar på platsen, vilket då ger en inte helt ovanlig kultkontinuitet. Den första kyrkan på platsen var en stavkyrka av ek, från vilken återanvända plankor och bräder togs tillvara vid rivningen av efterträdaren 1882. Dessa befinner sig nu på Statens Historiska Museum. Efterträdaren var en sannolikt en medeltida timmerkyrka med smalare kor, utvidgat under 1700-talet. Vid samma tid tillkom en murad och välvd gravkammare under koret, för släkten Kyhle på Kylahov. Till kyrkan hörde en klockstapel. Kyrkogårdsmuren lades troligen 1819 och vid samma tid torde i vanlig ordning en trädkrans ha planterats. En målning från 1876 ger en god bild av kyrka och kyrkogård. Trots bygget av den kyrkan 1881 så tycks församlingen fortsatt vårda sin gamla kyrkogård. 1884 beslöts att överlämna åt Byggnadsstyrelsen kyrkogårdsmurens omläggning,

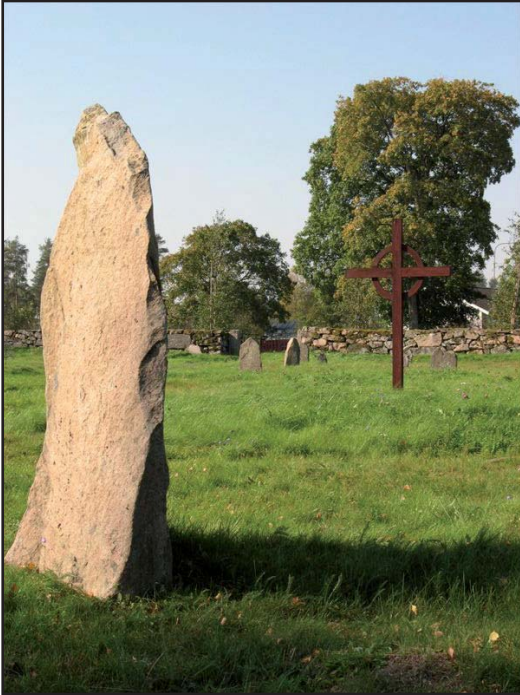
Teckning av Hångers gamla kyrka och kyrkogård, utförd 1876 av Eva Lilliecreutz innan rivningen. Kyrkogården är i princip oförändrad sedan dess.

Ingången med grindpar från 1938 års restaurering och i förgrunden en liten håll med inristat kors och skålgro-par.

Medeltida gravhäll inlagd i kyrkogårdsmuren, troligen 1819, det årtal som recent inristats i ett av hörnen.

En rest sten från järnåldern ger forntida kontinuitet åt begravningsplatsen.

Smideskors och resta hällar från 1600- och 1700-tal samt övertorvade gravkullar.

insättandet av nya portar i väster och kyrkogårdens uppsnygning. Det är tveksamt om något av detta kom till utförande. Så sent som 1897 omnämndes att kyrkoväktaren skulle ha rätt till "höstningen" på kyrkogården. Frågan om ödekyrkogårdens upprustning väcktes 1935. Vid en biskopsvisitation 1938 uppsattes på biskopens förslag ett träkors på platsen för altaret. Samma år genomfördes också en restaurering under ledning av landsantikvarie Egil Lönnberg vid Jönköpings läns museum. Buskage borttröjdes, grunderna efter kyrka och klockstapel undersöktes och markerades med gnejshällar. Likaså undersöktes Kyhleska gravkammaren, varefter den fylldes med sand. Det stålträdsstaket som efter rivningen hade uppsatts kring graven togs bort. Flera äldre gravstenar plockades fram ur kyrkogårdsmuren och restes i rader i de fall de ej kunde återplaceras. Kullfallna stenar restes. Alla vårdar dokumenterades och inskriptionerna ifylldes. Ingången försågs med en ny grind. 1952 restes en ny klockstapel på platsen för den gamla, denna ritades av arkitekt Sten Ramel. 2004 skedde en del nya arbeten. Den gamla trädkransen togs till stor del ned och ersattes av nyplanterade rönnar. Stenarna tvättades.

Beskrivning av kyrkogården

Ödekyrkogården är en fast fornlämning, nr. 17 i Hånger. Planen är närmast rektangulär och öst-västligt orienterad. Kyrkogården omges av en kallmur, ca 1 meter hög och 1 meter bred, av otuktad marksten i olika storlekar. I söder finns en igenmurad öppning i höjd med den rivna kyrkans kor. I väster är en öppning med grovt tuktade granitstolpar. I denna sitter en smidd pargrind från 1938 med spjälor och kors. Söder om grinden sitter i murens insida en gravhäll av sandsten, ca 2x0,5 meter. Denna har en ristad dekor i form av olika kors samt en sentida ristning AR 1819, vilket kan indikera murens läggande. Stenen som sådan är med all sannolikhet medeltida. Alldeles framför grinden ligger i marken en granithäll med ett inristat likarmat kors och tre skålgropar, eventuellt även detta en medeltida gravsten. Innanför muren är i norr och söder en rad av nyplanterade rönnar. Utanför östra muren växer fem gamla björkar och i väster en rad med nyplanterade björkar.

Kyrkogrunden är belägen i kyrkogårdens nordöstra del med koret mot öster. På altarets plats är ett rödfärgat hjulkors av trä rest 1938. Grunden är markerad med stående gnejshällar. I sydost reser sig en klockstapel från 1952 av fyra tjärade fyrkantsvirkesstolpar på betongplintar, vilka bär en fyrkantiga spira, klädd med sågade spån och krönt av en äldre smidesflöjel. I stapeln hänger en klocka från 1704 med handringning.

Ödekyrkogården utgörs av en ängsliknande gräsyta med ca 120 låga, avlånga gravkullar som kan skönjas. Dessa är alla öst-västligt orienterade. I anslutning till 19 av dessa finns resta vårdar, varav

de flesta är vända mot öster. Större delen av vårdarna är resta små naturhällar utan bearbetning. I en del fall har man utnyttjat stenens form. Många av dem saknar inskription. Ett fåtal med årtal daterar dem till 1730- 50-talet. Sju vårdar av sandsten från 1681-1804 är påkostade med profilerade krön och reliefer. Typiska är de s.k. parstenarna med dubbla rundbågskrön. En av vårdarna bär tidstypisk inskription över "DANNEMANNEN ERLIGE OCH WÄLFÖRSTÅNDIGE IONAS IOHANSON FRÅN KYLAHOF" med sin "ÄRLIGA OCH DYGDESAMMA MAIA SWÄNSDOTER". Vidare finns ett brottstycke av en sandstenshäll. Två smideskors härstammar från 1700-talet. Ett gjutjärnskors är rest 1853. Norr om den svagt synliga gången mellan grind och kyrka ligger en delvis överväxt medeltida gravhäll med likarmat kors i relief och inristat hjulkors. Öster om kyrkans kor står en ca 1,5 meter hög rest sten som troligen markerar en järnåldersgrav. Stenen har gått under namnet "Kung Inges sten", men detta är en feltolkning eftersom Kung Inge skall ligga begravd på Hångers ödekyrkogård i Västergötland. I kyrkogårdens nordöstra hörn är den Lilliecreutzka gravan. Det är en numera gräsbesädd yta som inramas av ett svartmålat gjutjärnstaket i form av stiliserade ekkvistar. Innanför detta står tre vårdar från 1874-99. Över friherrinnan Mimi Lilliecreutz är rest en vård av sandsten med infattad biskvimedaljong. Över den unge Carl Lilliecreutz är en granitsockel med platta och kors av marmor. En mer ordinär sekelskiftesvård är rest över fröken Hilda Fleming. Innanför staketet står även en parkbänk i gjutjärn.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Hångers ödekyrkogård är en fast fornlämning och skyddas genom Kulturminneslagen. Varje ingrepp är därmed tillståndspliktigt. Eftersom kyrkogården övergavs 1881 så har den behållit den vild-

Medeltida gravhäll med hjul- och malteserkors.

Lilliecreutzka familjegraven med små resta vårdar inom ett konstnärligt utformat gjutjärnstaket.

Klockstapel från 1952, ritad av arkitekt Sten Ramel.

vuxna ängskaraktär som var så typisk för landets kyrkogårdar innan 1900-talet. Däri ligger kyrkogårdens främsta kulturhistoriska värde. En sådan karaktär kan man idag bara finna på ödekyrkogårdar. Till detta kommer de ännu skönjbara gravkullarna och de glest stående enskilda vårdarna, vilka var för sig besitter ett högt värde som vittnesbörd om gravkonsten innan industrialismen. Sistnämnda är representerad genom ett gjutjärnkors och den Lilliecreutzka graven med sina vårdar och sitt gjutjärnsstaket. Dessa ger en bredd åt gravvårdsbeståndet. En sannolikt förhistorisk rest sten ger koppling till förkristen tid och ett par medeltida gravhällar minner om den tidiga kristna tiden. Den omgivande kyrkogårdsmuren är en självklar del av karaktären. Under 1900-talet har kyrkogården genomgått en viss restaurering och man har rest ett enkelt kors samt en välanpassad klockstapel. Hångers ödekyrkogård besitter ett stort pedagogiskt värde eftersom den ger en bild av en karaktär som ej kunnat bibehållas på i bruk varande kyrkogårdar.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv samt fornminnesregistret. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Växjö stifts frågelista om kyrkogårdar 1949.

Tryckta källor

Bengtsson, Bertil. Hånger – förr och nu. Hånger 1994.

Kulturhistorisk utredning för Värnamo kommun. Landsbygden. Jönköping
1984.

Rogberg, Samuel. Historisk beskrifning om Småland. Karlskrona 1770.

Svenskt ortnamnslexikon. Uppsala 2003.

Sverige. Geografisk beskrivning. Del IV. Stockholm 1931.

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län IV. Uddevalla 1957.

Ullén, Marian. Medeltida träkyrkor del 1. Stockholm 1983.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 336/05
 Beställare: Växjö stift
 Fastighetsägare: Forsheda kyrkliga samfällighet
 Rapportansvarig: Robin Gullbrandsson
 Foto: Robin Gullbrandsson
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Värnamo kommun
 Socken: Hångers socken
 Fastighetsbeteckning: Kylahov 1:6, Hånger 2:1
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Brusås
 5D6h och Hånger 5D5h 1987

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

